

Національна
академія наук України

Інститут
української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН – голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Іван КУРАС • Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЦЕНКО
Омелян ПРИЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 5

Серія
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ
1888–1896

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2003

ББК 63.3 (4 УКР)
Г 91

*Видано за підтримки Президента України
на замовлення Державного комітету
телебачення і радіомовлення України
за Програмою випуску
соціально значущих видань*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Редколегія тому 5:

Павло СОХАНЬ (головний редактор, д-р іст. наук, професор, чл.-кор. НАН України)
Ігор ГИРИЧ (відповідальний секретар, канд. іст. наук)
Ольга ТОДІЙЧУК (канд. іст. наук)
Упорядники: Віктор БРЕХУНЕНКО, Сергій КІРЖАЄВ,
Петро КУЛАКОВСЬКИЙ, Варвара ШУЛЬГА

Мовна редакція текстів М.Грушевського — Варвара ШУЛЬГА
Переклад з російської статей — Іван СВАРНИК
Переклад висловів іншомовного походження — Мирослав ТРОФИМУК

Автори коментарів: М.Бандрівський, В.Брехуненко, С.Кіржаєв,
П.Кулаковський, О.Мазур, О.Моця, В.Отрощенко, О.Русина

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 966-603-223-6
ISBN 966-603-276-7 (т. 5)

- © Інститут української археології та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2003
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє оформлення, 2003
- © Передмови Фі.Сохань, П.Кулаковський, 2003
- © Коментарі, автори, 2003

РОЗДІЛ I

АРХЕОГРАФІЧНІ ЗАМІТКИ,
ПЕРЕДМОВИ ТА ПУБЛІКАЦІЇ
ДО ЗБІРНИКІВ ДЖЕРЕЛ

“СТАТУТ ДРУКОВАНИЙ”

Як відомо, з трьох редакцій Литовського статуту* була друкована лише остання*. Покійний історик київський Іван Новицький в своїй розправі про селянство українське (передмова до т. I. ч. VI “Архива Юго-Западной России” і окремо, с. 52) висловив, одначе, догадку, що й Перший статут був друкований. Окрім грамоти Жигимонта I 1522 р., де він висловлює замір видрукувати статут*, Новицький навів уступ з люстрації Житомирського замку р. 1552, з копії Київського архіву, видрукований в його “Материалах для истории населения Киевской губернии”: “Пожитки замковые: вина и пресуд водлуг Статуту друкованого” — себто Першого. З того часу ся догадка пішла кружляти, і ще торік в своїх “Спорных вопросах по истории русско-литовского права” проф. Леонтович* згадав про сю догадку: “Зістається також невиясненим питання, чи був Перший статут друкований, чи мав силу в самих рукописних копіях”, і, згадуючи про грамоту 1522 р., автор додає: «Є, одначе, й документальні вказівки на те, що в Литві мав силу (дійствовав) Перший статут “друкований”» (с. 6–7) і покликується на ту розправу Новицького. З сих слів поважного знавця л[итовсько]-руського права бачимо, що догадка небіжчика Новицького увійшла в кут науки.

Ще перед кількома роками, по виході т. I, ч. VII “Архива”* зауважив я, що в виданому там тексті описі Житомирського замку 1552 р. (з тої ж київської копії) згадане місце читається інакше: *wodłuh statutu dochowanoho** (с. 146). Се зацікавило мене і я постановив перевірити се місце в основнім тексті Литовської метрики, що й зробив під час останньої подорожі до Москви. Показалося, що в оригінальнім тексті (Литовська метрика, Переписи, кн. 6, f. 121 v.) стоїть таке:

Пожи(т)ки замковые

Вина и пресудъ во(д)лугъ статуту |

Децькованого в месте по два гроши, а з места поми(л)ного¹.

Заглянувши потому в саму київську копію (Київський центр[альний] архів, кн. 269, f. 902), переконався, що й там стоїть *deckowanoho*, тільки невиразно написане, з того й пішли ті одмінні лекції. Таким чином, “статут друкований” 1552 р. був помилкою і його з курсу науки треба викинути.

¹ Ставлю в ( ) букви, що стоять над лінією, в скороченнях, а | означає значок, що стоїть там при закінченні фраз.

нем 1894 р., історик писав: “А ще краще, якби Ви спромоглись на писаря і за його поміччю уложили каталог архіву, подібний до “Описания метрики” Пташицького (йдеться про працю С.Л.Пташицького “Описание книг и актов Литовской метрики” (1887), наприклад” (Листування Михайла Грушевського. — Т. 2. — С. 26). Ймовірно, М.Біляшівський мав план реалізувати цю ідею, що стало підставою для зазначеного твердження М.Грушевського. Але це не було реалізовано і перероблений А.Богданським “Repertorium” В.Кохановського залишався актуальним для Старопольського архіву до 1938 р. (*Karwasin'ska J. Archiwa skarbowe dawnej Rzeczypospolitej...* — S. 128).

... *одного з молодших київських учених М.Біляшівського...* — Біляшівський Микола (1867–1926) — визначний археолог, фундатор музейної справи в Україні, член першої Державної Думи. У 1893–1898 рр. обіймав посаду начальника Варшавської Казенної палати (*Майборода Р. Передмова [до листування Михайла Грушевського та Миколи Біляшівського] // Листування Михайла Грушевського.* — Т. 2. — С. 16–20).

П.Кулаковський

registra proventuum (лат.) — реєстри доходів

silvae rerum (лат.) — тут: хаотичне нагромадження матеріалів

“Статут друкований”

Друкується за виданням: ЗНТШ. — Львів, 1895. — Т. VI. — Miscellanea. — С. 4–5. Підпис: *М.Грушевський*.

Історик звернувся до проблеми публікації Литовського статуту в зв'язку з характеристикою літератури, присвяченої дослідженню права Великого князівства Литовського (див.: *Грушевський М. Історія України-Руси.* — Львів, 1905. — Т. V: Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII в. — С. 620).

с. 37 ... *з трьох редакцій Литовського статуту...* — йдеться про редакції Литовського статуту 1529, 1566 та 1588 рр.

... *була друкована лише остання* — автор має на увазі видання друком протягом періоду чинності статутів. Литовський статут 1588 р. був виданий у друкарні Мамоничів того ж року. Після цього статут двічі видавався у XVI ст. і неодноразово руською і польською мовами у XVII–XVIII ст. У 1811 р. Статут 1588 р. у російському перекладі був надрукований у Петербурзі (Статут Вялікаго княства Літоўскаго 1588. — С. 471 — 472).

Покійний історик київський Іван Новицький в своїй розправі про селянство українське (передмова до т. I ч. VI “Архива Юго-Западной России” і окремо, ст. 52) висловив догадку, що й Перший статут був друкований — див.: *Новицький И.* Содержание актов о крестьянах // Архив ЮЗР. — К., 1876. — Ч. VI. — Т. 1; *Його ж.* Очерк истории крестьянского сословия Юго-Западной России XV–XVIII вв. — К., 1876. — С. 52.

... грамоти *Жигимонта I 1522 р.*, де він висловлює замір видрукувати статут... — польський дослідник Францішек Пекосінський вважав, що реалізувати цей замір завадила відсутність “руських” друкарень у Великому князівстві Литовському (*Piekosiński F. Statut litewski. — Kraków, 1899. — S. 15*). Степан Борисенко, натомість, ствердив, що основною причиною невидання першої редакції Статуту була відсутність протягом тривалого часу згоди з боку шляхти на її прийняття (*Борисенко С. Списки Литовського статуту 1529 р. // Праці Комісії для виучування західно-руського та українського права. — К., 1929. — Вип. 6. — С. 39–40*).

... в своїх *“Спорных вопросах по истории русско-литовского права” проф. Леонтович...* — див.: *Леонтович Ф.И.* Спорные вопросы по истории русско-литовского права. — СПб, 1883. — С. 6–7.

... т. I, ч. VII *“Архива...”* — йдеться про видання: *Архив ЮЗР. — 1886. — Ч. VII. — Т. 1: Акты о заселении Юго-Западной России (1386–1700 гг.)*.

П. Кулаковський

wodluch statutu dochowanoho (пол.) — згідно зі збереженням (наявним) статутом

Передмова до тому 1-го *“Жерел до історії України-Руси”*

Друкується за виданням: *Жерела до історії України-Руси. — Львів, 1895. — Т. I: Описи королівщин в землях руських XVI віку, видані під редакцією Михайла Грушевського. — С. I–VIII.* Після передмови розміщено розвідку “Економічний стан селян на Подністров’ї Галицьким в половині XVI в. на основі описей королівщин” (на 53 с.), а також документи люстрацій земель Галицької й Перемиської польською мовою на 301 с.

с. 38 ... *Собору учених руських 1848 р.* ... — Собор учених руских и любителей народного просвещения — перший просвітительський з’їзд у Галичині, скликаний Головною Руською Радою з ініціативи Миколи Устияновича та Івана Борискевича. Собор відбувся у Львові у жовтні 1848 р. На ньому була вироблена програма організації української науки і народного шкільництва. На практиці реалізована ця програма не була (*Енциклопедія українознавства. — Львів, 2000. — Т. 8. — С. 2929*).

... *монументальне видання “Akta grodzkie i ziemskie”* ... — йдеться про серійне видання “Akta grodzkie i ziemskie z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie”. З 1868 по 1935 р. вийшло друком 25 томів цього видання. Редакторами видання були Люціан Татомир, Ксавери Ліске, Антоні Прохаска, Войцех Гейнош (див.: *Ковальський Н.П.* Источниковедение истории Украины... — Ч. 3. — С. 29–34).

с. 39 ... *першої люстрації, урядженої на основі ухвали соймової з р. 1562–1563, підтвердженої на соймі 1563–1564 рр.* — йдеться про рішення Пйотрковського сейму 1562–1563 рр. про впровадження в державну практику інституту люстрування королівщин, аби четверту частину їх прибутків скерову-

ЗМІСТ

<i>П.Сохань</i> . МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ — ПАТРІАРХ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ.....	7
<i>П.Кулаковський</i> . ІСТОРИЧНІ ПРАЦІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО КІНЦЯ 1880–1890 рр.	14
Розділ I. АРХЕОГРАФІЧНІ ЗАМІТКИ, ПЕРЕДМОВИ ТА ПУБЛІКАЦІЇ ДО ЗБІРНИКІВ ДЖЕРЕЛ	27
Про видання джерел до історії українсько-руської	29
Архів Скарбу Коронного в Варшаві. Замітка археографічна	33
“Статут друкований”	37
Передмова до тому 1-го “Жерел до історії України-Руси”	38
Передмова до тому 2-го “Жерел до історії України-Руси”	44
Примітки до тексту Галицько-Волинської літописі	46
Похвала в[еликому] кн[язю] Витовту	50
Запись руська 1473 р.	66
Опись подільських замків 1494 р.	68
Описі Перемиського староства 1494–1497 рр.	84
Дозвіл кор[оля] Жигимонта митнику Петрашку на передачу с. Крогульця кам’янецькому наміснику Григорію 1509 р.	106
Королівський дозвіл на викуп Кам’янецького староства 1456 р.	108
Кілька київських документів XV–XVI в.	110
Два документи з внутрішньої історії В[еликого] кн[язівства] Литовського XVI в.	126
Київський каштелян і козаки	129
Документ 1586 р. про козацький промисел.	133
Надання Оришевському Копистерина та Гайсина	135
Надання магдебурзького права містечку Дідову (в Київщині), 1596 р. .	138
Слобода Полтава в 1630 р.	141
Розділ II. АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ	143
Дальші розкопки в с.Чехах	145
Молотівське срібло	146
Гончариха	147
До Болеховщини: Губинське городище	150
Похоронне поле кам’яного віку в с.Чехах (пов[іт] Брідський)	151
Дрібничка до генеалогії Шевченка	152

Розділ III. ІСТОРИЧНІ ТА ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ . . .	153
Південноруські господарські замки в половині XVI століття	155
Волинське питання 1097–1102 рр.	182
До питання про Болохів	210
Громадський рух на Україні-Русі в XIII віці	216
Економічний стан селян на Подністров'ї Галицьким в половині XVI в. на основі описей королівщин	243
Економічний стан селян в Перемиському старостві в середині XVI в. на основі описей королівщин	290
Секретна місія українця в Берліні р. 1791.	321
Барська околична шляхта до к[інця] XVIII ст.	323
Розділ IV. ОГЛЯДИ, РЕФЕРАТИ ТА РЕЦЕНЗІЇ	337
Українські жиди	339
Тимчасова комісія для розгляду давніх актів. За традицією Київська археографічна комісія	351
З питання про організацію управління й суду в Подільській землі в XIV і XV в.	360
Новини археологічні.	361
Про деякі форми шляхетського землеволодіння в Південно-Західній Русі.	363
Організація старостинського й околичного управління в Барському старостві XVIII ст.	364
Нові розправи про внутрішній устрій В[еликого] кн[язівства] Литовського	365
КОМЕНТАРІ	395
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	559
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК.	575

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 5

Серія "Історичні студії та розвідки (1888—1896)"

Редактор	<i>Л.Веремієнко</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>С.Довба</i>
Комп'ютерний набір і верстка	<i>Л.Гринчишин</i>
Коректори	<i>Р.Гамада, М.Ломеха, Б.Павлів, О.Тростянчин</i>

Здано на складання 10.03.2003. Підп. до друку 15.12.2003.

Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Асадему. Офс. друк.

Умовн. друк. арк. 47,73. Умовн. фарбовідб. 48,13. Обл.-вид. арк. 37,34.

Наклад 7000 прим. Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК № 22.

Вид. № 82. Зам. 550-3.

Державне спеціалізоване видавництво "Світ"

79008 м. Львів, вул. Галицька, 21

www.dsv-svit.lviv.ua

e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Надруковано з готових діапозитивів на

ВАТ "Львівська книжкова фабрика "Атлас"

75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —

Т. 5: Серія "Історичні студії та розвідки (1888—1896)". — 2003. —
592 с.

ISBN 966-603-223-6; 966-603-276-7 (т. 5).

П'ятий том зібрання праць М.Грушевського у 50-ти томах розпочинає нову серію "Історичні студії та розвідки". У ньому вміщені статті, джерелознавчі розвідки та науково-інформаційні публікації, які друкувалися у журналах "Киевская старина", "Чтения ИОНЛ", "Правді", "Записках НТШ" протягом 1888—1896 рр.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ISBN 966-603-223-6

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 966-603-276-7 (т. 5)